

Asia: Kääntäjän tekijänoikeus

Annettu: Helsingissä 13.6.1997

Tekijänoikeusneuvoston lausunto käännöksen hyödyntämisestä radio-ohjelmassa ja käännösten siteeraamisesta kirjallisissa teoksissa. Kirjallisen teoksen kääntäjän luvan tarpeellisuus hyödynnettäessä käännöstä radio-ohjelmassa riippui kirjallisen teoksen/käännöksen ja radio-ohjelman keskinäisestä suhteesta. Jos käännöstä käytettiin sitaatinomaisesti tai tekijänoikeuslain 4 §:n 2 momentin tarkoittamalla tavalla vapaasti muunnellen, kääntäjän lupaa ei tarvittu. Kirjallisen teoksen ja sen käännöksen lähettämiseen sovellettiin tekijänoikeuslain 25 f §:n mukaista sopimuslisenssisäännöstä. Jos kyseessä oli kirjallisen teoksen ja sen käännöksen muuttaminen (sovittaminen) radio-ohjelmaksi, muuttaminen edellytti kääntäjän lupaa. Kääntäjä piti mainita tekijänoikeuslain 3 ja 11 §:n mukaisesti radiokuunnelman yhteydessä. Tekijänoikeudellisesti hyvänä pidettävä tapa edellytti siteeratun kääntäjän mainitsemista lausuntopyynnön kohteena olleissa kirjallisissa teoksissa. Siltä osin kuin tekijänoikeusneuvostolla oli asiasta riidatonta selvitystä, kääntäjältä otetut lainaukset olivat sallittuja tekijänoikeuslain 22 §:n nojalla.

Selostus asiasta

A, asiamiehenään asianajaja T.S., on 24.3.1997 päivätyllä kirjelmällään pyytänyt tekijänoikeusneuvoston lausuntoa kääntäjän tekijänoikeudesta. Lausuntopyyntö koskee toisaalta Yleisradio Oy:n, jäljempänä Yleisradio, lähettämää radio-ohjelmaa ja toisaalta Yliopistopainon julkaisemia teoksia.

1. Yleisradio

Hakija kertoo, että Yleisradion lähettämässä YLE:n Ykkösessä on 26.10.1995 klo 22.10-23.00 lähetetty radio-ohjelma "Aste, maa ja tähti". Hakijan mukaan radio-ohjelma perustui valtaosaltaan hänen kääntämäänsä tekstiin. Hakija on suomentanut Tornionlaakson vuosikirjaan 1977 s. 117-149 Pierre Louis Moreau de Maupertuis'n tekstin Maapallon muoto (La figure de la Terre). Siitä on tehty myös eripainos. Hakijan mukaan ohjelmassa oli kokonaan tai melkein suoria sitaatteja käännöksestä noin kahden sivun verran ja ne luettiin ohjelmassa. Ohjelman tuottajana oli X.

Hakijan mukaan alkuperäisen tekstin kääntäjää, johon radio-ohjelma perustui, ei mainittu. Ohjelmassa siteerattiin suoraan hakijan tekstejä siten, ettei kääntäjää mainittu ohjelman esittämisen yhteydessä missään vaiheessa. Myöskään alkuperäisen tekstin tekijää ei mainittu, eikä kirjaa, josta teksti oli peräisin. Mitään lupaa hakijalta ei ole kysytty.

Hakija pyytää tekijänoikeusneuvoston lausuntoa seuraavista kysymyksistä:

Tarvitaanko kääntäjän lupa siihen, että kirjallisesta teoksesta tehdään radiokuunnelmasovitus, jossa käytetään myös suoria lainauksia tekstistä?

Onko teoksen tekijä (kääntäjä) mainittava radiokuunnelmassa?

Mitä seuraamuksia mahdollisista oikeuksien loukkauksista voi tulla?

Lausuntopyynnön liitteenä on edellä mainittu hakijan suomennoksen eripainos ja radio-ohjelmaa koskeva lehtiartikkeli.

2. Yliopistopaino

Hakija kertoo, että Yliopistopaino julkaisi syksyllä 1996 kaksi Platonia käsittelevää filosofista teosta, B:n "Platonin hyvän elämän filosofia" ja C:n "Platonin harmonisen mielen etiikka". Hakijan mukaan kummassakin teoksessa on runsaasti siteerauksia Platonin teoksista. Sitaatit on otettu Otavan julkaisemista kirjoista "Platon, teokset I-VII". Ne on julkaistu vuosina 1977-1990. Kyseisessä sarjassa oli viisi suomentajaa. Hakijan käännösosuus oli laajin eli noin 1 200 sivua, mikä käsittää noin puolet koko tekstimäärästä.

B:n teos käsittää noin 140 sivua. Siihen on hakijan mukaan otettu hakijan käännöksistä 17 sitaattia, enimmäkseen lyhyitä, pisin noin puolitoista sivua. Sitaattien pituus on yhteensä noin viisi ja puoli sivua. Myös muiden suomentajien sitaatteja on käytetty teoksessa. C:n teos on huomattavasti laajempi. Siinä on sitaatteja suhteellisesti enemmän ja ne ovat pitempiä. Hakijan mukaan häneltä otettuja sitaatteja on siinä 67, yhteensä noin 25 sivun verran.

Hakijan käsityksen mukaan kirjoja käytetään myös oppikirjoina, kuten suomentajankin tekemiä käännösteoksia. Kummassakaan nyt julkaistussa kirjassa ei ole mitään mainintaa yhdestäkään kääntäjästä. Lähdeluettelossa mainitaan vain ne teokset, joista lainaus on peräisin eli "Platon, teokset I-VII, Otava, Helsinki 1977-1990". Lupaa lainauksiin ei ole pyydetty. Mitään korvauksia hakijalle tai muille kääntäjille ei ole maksettu.

Hakija pyytää tekijänoikeusneuvoston lausuntoa seuraavista kysymyksistä:

Onko kääntäjä ilmoitettava kirjoissa siteerattujen kirjallisuusjaksojen tekijäksi (kääntäjäksi) ja millä tavoin?

Mitä seuraamuksia voi tulla siitä, että näin ei menetellä?

Pitäisikö näin laajoihin lainauksiin pyytää lupa ja maksaa niistä korvausta kääntäjälle?

Lausuntopyynnön liitteenä on kopioita kyseisten Otavan ja Yliopistopainon kustantamien teosten osista.

Vastineet

Ennen lausuntopyynnön käsittelemistä tekijänoikeusneuvosto on varannut Yleisradiolle, Yliopistopainolle, B:lle ja C:lle mahdollisuuden vastineen antamiseen.

1. Yleisradio

Yleisradion 23.4.1997 päivätyssä vastineessa kerrotaan, että Yleisradio Oy:n radio-feature "Aste, Maa ja Tähti" ei perustu valtaosaltaan hakijan kääntämään tekstiin. Ohjelmaan sisältyy huomattava määrä muuta materiaalia. Ohjelma kertoo tiedemies Anders Hellantin tutkimustyöstä Pierre Lois Moreau de Maupertuis'n johtaman tutkimusretkikunnan jäsenenä. Maupertuis'n kirjoittamaa teosta "Maapallon muoto", joka kertoo tutkimusretkikunnan työstä, on käytetty lähdeteoksena ohjelmassa. Lisäksi ohjelmaan sisältyy muutamia suoria lainauksia teoksesta. Suurin osa käytetystä materiaalista ei kuitenkaan ole suoria lainauksia, vaan teoksen asiatietojen referointia. Kyseessä ei siten ole Maupertuis'n teoksen radiokuunnelmasovitus, kuten hakija väittää, vaan Maupertuis'n teoksen asiasisältöä hyödyntävä itsenäinen radio-ohjelma.

Vastineen mukaan tekijänoikeuslaki antaa mahdollisuuden lainata osia teoksesta hyvän tavan mukaisesti ja tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Laki ei kuitenkaan määrittele, miten hyvää tapaa on kussakin yksittäistapauksessa tulkittava. Hyvä tapa määräytyy siten käytännössä kunkin alan hyvän tavan mukaisena pidettävän käytännön perusteella. Lausuntopyynnön kohteena oleva radio-feature ei ole tyyllilajiltaan asiaohjelma eikä myöskään kuunnelma. Lainausten erottaminen itse ohjelmassa ja tekijätietojen ilmoittaminen tässä yhteydessä ei olisi ollut mahdollista muuttamatta olennaisesti ohjelman rakennetta. Näin ollen hyvän tavan ei voida katsoa edellyttävän lainausten yksilöimistä ja tekijätietojen ilmoittamista ohjelmassa.

Yleisradion vastineen mukaan Maupertuis'n teoksen käyttö ohjelman lähdemateriaalina ja lainausten sisällyttäminen ohjelmaan on ollut hyvän tavan mukaista siltäkin osin, että ohjelmaan sisältyvillä lainauksilla on kiistaton asiallinen yhteys ohjelmaan. Ne valottavat ohjelman kohteena olevan tiedemies Anders Hellantin työtä Maupertuis'n tutkimusretkellä. Lähdemateriaalin referointi ja siinä noudatettava hyvä tapa ei puolestaan kuulu tekijänoikeuslainsäädännön piiriin.

2. Yliopistopaino

Yliopistopainon 21.4.1997 päivätyssä vastineessa todetaan, että Yliopistopaino sekä professori C:n että liseniaatti B:n kanssa tehdyssä sopimuksessa suostuu julkaisemaan nimenomaan "tekijän teoksen", so. teoksen, johon tekijällä on lainmukaiset tekijänoikeudet.

Yliopistopainon vastineen mukaan teokset on kirjoitettu tavallaan toisiinsa niveltäviksi, niin kuin teoksista toisen takakanteenkin otetusta tekstistä käy ilmi. Tekijät ovat keskenään koordinoituneita laatineet kumpikin oman kirjallisuusluettelonsa. Yliopistopaino ei tunne lähemmin tekijöiden eri tavoin hyväkseen käyttämää kirjallisuutta, eikä myöskään sitä, sisältyykö siihen mahdollisesti muitakin käännettyjä aineistoja, eikä sitä, kuka ja milloin ne siinä tapauksessa on kääntäneet. Liseniaatti B ilmoittaa käyttäneensä seitsemän eri Platonin suomentajan suomennoksia.

Yliopistopaino haluaa erittäin painokkaasti korostaa, T.M. Kivimäen tavoin, että "siteeraus on toisen henkilön teoksen toisintamista arvostelemisen, selittämisen tai edelleenkehittämisen tarkoituksessa oman, itsenäisen teoksen luomisen helpottamiseksi. Siteerauksen tulee ts. olla apuna henkisessä luomistyössä. Kiitettävän tarkoituseränsä puolesta sitä ei periaatteellisesti pidetä luvattomana jälkipainantana." Oikeusneuvos Pirkko-Liisa Haarmann toteaa (1992): "Laissa ei ole säädetty lainauksen pituudelle mitään enimmäisrajaa. -- Aivan yleisesti voidaan todeta, että tieteellisissä teksteissä sallitaan hyvinkin pitkiä sitaatteja." Yliopistopainon mukaan ei ole perustetta katsoa, että näissä teoksissa olisi loukattu sitä lainausoikeutta, joka Suomessa on olemassa ilman että lupamenettely olisi välttämätön. Siteerausta ei ole käytetty plagioimiseen, vaan sitä on hyvän tavan mukaisesti sovellettu tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa.

Yliopistopainon tiedossa ei ole, missä B:n ja C:n teoksia käytetään. Vastineen mukaan mahdotonta kuitenkin on, että niitä käytettäisiin ainakaan kovin laajalti. Kumpaakin on viime vuonna painettu ainoastaan 450 kappaletta, nidottuna, ja kumpaakin on vielä Yliopistopainon varastossa myymättä.

Vastineen mukaan teoksissa olevat luettelot eivät ole lähdeluetteloita. Ne ovat kirjallisuusluetteloita, joissa eivät suinkaan ole tulleet mainituiksi "vain ne teokset, joista lainaus on peräisin". Yliopistopainon mukaan merkinnästä "teokset I-VII, Otava, Helsinki 1977-1990" käy kumoamattomalla johdonmukaisuudella selväksi nimenomaisesti se tämän antiikin filosofin teosten laitos, josta käännökset ovat peräisin. Kääntäjien henkilöllisyys yksilöityy täydellä varmuudella tästä Otava-viitteestä, siinä muodossa, johon tekijät ovat sen kirjoittaneet. Yliopistopainon vastineessa todetaan, että ketään ei ole yritetty johtaa harhaan, eikä yliopistossa ole poistettu kenenkään nimiä. Helsingin yliopistolla ei ole ollut minkäänlaista tarkoitusta kiistää kenenkään oikeuksia tai asemaa, eikä ole osoitettavissa motiivia tai intressiä, miksi se olisi niin tehnyt.

Lausuntopyynnössä on todettu, että mitään korvauksia hakijalle tai muille kääntäjille ei ole maksettu. Tämän osalta Yliopistopainon vastineessa todetaan, että mitään korvauksia edes itse tekijöille ei ole maksettu. Professori C:n sopimuksen mukaan (3 §): "Mikäli teosta myydään alle hankintahinnan, tekijänpalkkiota ei makseta. --- Palkkiota aletaan maksaa, kun välittömät kulut ovat tulleet katetuiksi." Lisensiaatti B:n sopimuksen mukaan puolestaan (samoin 3 §): "Ensimmäisestä painoksesta ei suoriteta tekijänpalkkiota." Ensimmäinen painos on ainoa, joka on otettu.

Lopuksi Yliopistopainon vastineessa korostetaan, että sen toiminnasta osana yliopistoa kertyvä, käytännössä teoreettinen, taloudellinen tulos mahdollisesti positiivismerkkinäkin koituu yliopiston hyväksi. Tulos ei mene välittömästi eikä välillisesti kenenkään yksityisen henkilön varallisuuden lisäykseksi.

Yliopistopaino on vastineeseensa liittänyt hakijan tarkoittamat B:n ja C:n teokset.

B

B toteaa 21.5.1997 päivätyssä vastineessaan, että hakija on oikealla asialla korostaessaan kääntäjän työn merkitystä ja näkyväksi tekemistä. B haluaa kuitenkin tuoda esiin muutamia käytännön seikkoja.

B kertoo käyttäneensä syksyllä 1996 ilmestyneessä kirjassaan sitaatinomaisesti osia Otavan julkaisemista Platonin dialogien suomennoksista. Toisin kuin lausuntopyynnössä todetaan, dialogien suomentajia on seitsemän kappaletta. Lisäksi käännöstyössä on ollut mukana seitsemän toimittajaa, jotka ovat tehneet suuren työn laatiessaan dialogien esittelyjä ja selityksiä. Normaali käytäntö B:n mukaan tietenkin on, että sekä kääntäjä että toimittaja mainitaan lähdeluettelossa kirjan esittelyn yhteydessä. Tässä tapauksessa mukaan kuitenkin olisi tullut 14 nimeä.

Tehdessään kirjan lähdeluetteloa B kertoo harkinneensa seuraavaa, tieteellisissä julkaisuissa yleistä käytäntöä: mainitaan aakkosjärjestyksessä ensimmäisen kääntäjän ja toimittajan nimi ja sen jälkeen osoitetaan (esim. merkinnöillä et al tai ym) että henkilöitä on useampia. Kyseinen menettely olisi kuitenkin antanut asiasta harhaisen kuvan (ja tehnyt vääryyttä erityisesti A:lle), sillä esimerkiksi suomentajista ensimmäiseksi olisi tullut D.

B haluaa vastineessaan edellä esitetyllä osoittaa, että suomentajien nimien puuttuminen lähdeluettelosta johtuu käytännön ongelmista. Lisäksi B:n mukaan akateemisessa maailmassa on totuttu ajattelemaan, että silloin kun teos mainitaan lähdeluettelossa, lukijalla on mahdollisuus hankkia se käsiinsä ja etsiä siitä haluamansa tiedot.

B haluaa myös saattaa tekijänoikeusneuvoston tietoon, että hän on keskustellut asiasta hakijan kanssa, ja että he ovat päätyneet seuraavaan ratkaisuun. Kirjasta otettaneen piakkoin toinen painos. Sen lähdeluetteloon tulee tekstin "Platon, teokset I-VII, Otava, Helsinki 1977-1990" jälkeen seuraava lisäys: Tekstissä olevat Platon-sitaatit ovat dialogeista Protagoras (suom. E), Valtio (A) ja niin edelleen. Näin mainitaan kaikki ne dialogit, joista sitaatteja on otettu. B toteaa, että suomentajan nimen mainitseminen jokaisen sitaatin jälkeen sen sijaan ei, sitaattien lyhyiden vuoksi, ole järkevää - myöskään hakijan mielestä.

C

C toteaa 29.5.1997 päivätyssä vastineessaan, että hänen kirjassaan "Platonin harmonisen mielen etiikka" (Yliopistopaino 1996) on yhteensä 147 lainausta Platonin dialogeista. Niistä 29 on suoraan Otavan julkaisemasta kirjasarjasta "Platon. Teokset 1-7" ja 17 pienin muutoksin. Loput 101 lainausta C on suomentanut itse. Hakijan suomennoksista on C:n kirjassa neljä suoraa lainausta ja kymmenen lainausta vähäisin muutoksin. Lausuntopyynnössä esitetään C:n mukaan virheellisesti, että C:n kirjassa olisi hakijan käännöksistä 67 sitaattia. Muiden kääntäjien suomennoksista C:n kirjassa on 25 suoraa lainausta ja seitsemän lainausta vähäisin muutoksin.

C kertoo vastineessaan, että hänen kirjassaan ei ole lähdeluetteloa vaan lyhyt luettelo hänen käsittelemiinsä aiheisiin liittyvää kirjallisuutta. Siihen sisältyy mainittu Otavan kirjasarja, jonka

suomennoksia C on käyttänyt edellä esitetystä määrin. Platonin dialogien osalta pääasiallisen lähdekirjallisuuden muodostavat dialogien muut käännökset.

Vielä C toteaa vastineessaan hakijan esittämistä kysymyksistä, että kääntäjän ilmoittaminen on hyvän tavan mukaista. C toteaa, että hänen menettelynsä kyseisessä kirjassa on rikkonut hyvää tapaa. C pyrkii siihen, että kirjan uudessa painoksessa asia korjataan. Asian juridiseen puoleen C ei ota kantaa. Hakijan toisen ja kolmannen kysymyksen osalta (seuraamukset, luvan pyytäminen ja korvauksen maksaminen) C toteaa, että asiat ovat luonteeltaan juridisia eikä hän ota niihin kantaa. Kuitenkin C huomauttaa, että luvan vaatiminen lainauksiin vaikeuttaisi suomennosten käyttöä niin, että lainauksista luovuttaisiin tai kirjoittajat eivät turvautuisi valmiisiin suomennoksiin. C toteaa, että olisi kuitenkin hyvä saada lainauksia koskevia ohjeellisia normeja ja suosituksia.

TEKIJÄNOIKEUSNEUVOSTON LAUSUNTO

Tekijänoikeusneuvosto on käsitellyt lausuntopyynnön ja esittää lausuntonaan seuraavan.

Hakijan molemmat kysymykset koskevat kääntäjän tekijänoikeutta.

Teos ja tekijänoikeus

Tekijänoikeuslain (404/1961) 1 §:n 1 momentin mukaan sillä, joka on luonut kirjallisen tai taiteellisen teoksen, on tekijänoikeus teokseen. Esimerkkinä suojattavista teostyypeistä lainkohdassa mainitaan kaunokirjallinen tai selittävä kirjallinen tai suullinen esitys. Lainkohta ei sisällä teoksen määritelmää. Lainvalmisteluaineiston perusteella kirjallinen tai taiteellinen tuote on tekijänoikeudellisesti suojattu, jos sitä voidaan pitää tekijänsä luovan ilmaisun omaperäisenä tuloksena. Tällöin se saavuttaa niin sanotun tekijänoikeudellisen teostason eli ylittää tekijänoikeudellisen teoskynnyksen (komiteanmietintö 1990:31, s. 25). Tekijänoikeus suojaa ilmenemismuotoa. Suojaa eivät saa esimerkiksi idea, periaate tai teoksen sisältämät tiedot sellaisinaan. Tekijänoikeus suojaa sekä koko tiettyä teosta että sellaista teoksen osaa, jota voidaan muusta teoksesta erillisenä pitää teoksena.

Tekijänoikeuslain 2 ja 3 § sisältävät perussäännökset tekijän oikeuksista. Tekijän taloudellisista oikeuksista säädetään 2 §:ssä. Sen 1 momentin mukaan tekijänoikeus tuottaa, tekijänoikeuslain 2 luvussa säädetyin rajoituksin, yksinomaisen oikeuden määrätä teoksesta valmistamalla siitä kappaleita ja saattamalla se yleisön saataviin, muuttamattomana tai muutettuna, käännöksenä tai muunnelmana, toisessa kirjallisuus- tai taidelajissa taikka toista teotapaa käyttäen. 2 §:stä, yhdessä 1 §:n kanssa, ilmenee se, että tekijänoikeus käsittää tekijän luomuksen kaikissa niissä muodoissa, joissa se saattaa ilmetä menettämättä identtisyytään. Siten myös käännöksen tekeminen kirjallisesta teoksesta kuuluu kirjallisen teoksen tekijän yksinoikeuteen.

Tekijän moraalisisista oikeuksista säädetään tekijänoikeuslain 3 §:ssä. Sen 1 momentin mukaan, kun teoksesta valmistetaan kappale tai teos kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin, on tekijä ilmoitettava sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Tekijän oikeus tulla mainituksi ei kuitenkaan ole

rajoittamaton. Komiteanmietinnön 1953:5 mukaan yleensä ei ole tapana eikä voitane vaatiakaan, että esitettävän musiikkikappaleen tekijä ilmoitetaan hautaustilaisuudessa, mihin yleisöllä on pääsy. Myös on olemassa taideteoksia, varsinkin taideteollisuuden tuotteita, joihin tekijän nimeä ei voida panna sen haittaamatta teoksen ulkonäköä. (komiteanmietintö 1953:5, s. 48)

Tekijä voi luovuttaa oikeutensa kokonaan tai osittain. Moraalisista oikeuksistaan tekijä voi kuitenkin luopua vain, mikäli kysymyksessä on laadultaan ja laajuudeltaan rajoitettu teoksen käyttäminen (tekijänoikeuslain 3 §:n 3 momentti ja 27 §:n 1 momentti). Tekijänoikeus on ajallisesti rajoitettu. Tekijänoikeuslain 43 §:n mukaan tekijänoikeus on voimassa, kunnes 70 vuotta on kulunut tekijän kuolinvuodesta.

Kääntäjän tekijänoikeus

Kääntäjän oikeudesta säädetään tekijänoikeuslain 4 §:n 1 momentissa. Sen mukaan

"Sillä, joka on kääntänyt teoksen tai muunnellut sitä tahi saattanut sen muuhun kirjallisuus- tai taidelajiin, on tekijänoikeus teokseen tässä muodossa, mutta hänellä ei ole oikeutta määrätä siitä tavalla, joka loukkaa tekijänoikeutta alkuperäisteokseen."

Teoksen kääntäjä voi siten saada tekemäänsä käännökseen tekijänoikeuden. Komiteanmietinnössä 1953:5 todetaan, että se, joka kääntää tai muuntelee teoksen, ei sillä saa aikaan varsinaisesti uutta luomusta, vaan hänen työnsä rajoittuu uuden muodon antamiseen alkuperäisteokselle. Mietinnön mukaan kääntäjän tai muuntelijan suoritus edustaa kuitenkin, mikäli se täyttää kohtuulliset vaatimukset, huomioon otettavaa henkistä työtä, ja sellaisia tuotteita tekijänoikeuslainsäädäntö yleensä suojaa. Samoin kuin alkuperäisteoksen, täytyy myös käännöksen tai muunnelman olla itsenäinen ja henkilöllisen leiman omaava tullakseen osalliseksi tekijänoikeussuojasta (komiteanmietintö 1953:5, s. 49-50). Oikeuskirjallisuudessa Kivimäen mukaan erotus toisaalta käännösten ja muunnelmien ja toisaalta tekijänoikeuslain 1 §:ssä tarkoitettujen teosten välillä on siinä, ettei kääntäjältä tai muuntelijalta vaadita, että he loisivat jotakin uutta, kunhan heidän luomistyönsä vain on omalaatuista eikä ainoastaan mekaanista tai rutiinin luontoista (Kivimäki, T.M., Uudet tekijänoikeus- ja valokuvauslait, 1966, s. 44). Haarmann puolestaan samantyyppisesti toteaa, että muuntelijan mahdollisuudet itsenäisen ja omaperäisen teoksen aikaansaamiseen ovat olennaisesti rajoitetummat kuin alkuperäisteoksen tekijän kohdalla. Tästä syystä teostasokynnys ei voine olla jälkiperäisissä teoksissa yhtä korkealla kuin alkuperäisissä teoksissa. (Haarmann, Pirkko-Liisa, Tekijänoikeus, lähioikeudet ja oikeus valokuvaan, 1992, s. 73)

Kääntäjän tai muuntelijan oikeus riippuu käännettävän tai muunneltavan teoksen tekijänoikeudenhaltijan suostumuksesta. Kääntäjän tai muuntelijan tekijänoikeus käsittää ainoastaan kääntäjän tai muuntelijan oman suorituksen. Puolestaan sen, joka haluaa käyttää hyväkseen käännoästä tai muunnelmaa, täytyy saada siihen lupa sekä alkuperäisteoksen tekijältä että kääntäjältä tai muuntelijalta tai siltä, jolle oikeudet ovat siirtyneet (komiteanmietintö 1953:5, s. 49-50). Teoksen käännöksen hyväksikäyttäjän on siten otettava huomioon sekä alkuperäisen teoksen tekijän että kääntäjän oikeudet. On huomattava, että tekijänoikeus alkuperäisteoksen osalta voi

voimassaoloaikasäännöksen perusteella olla jo lakannut silloin kun kääntäjän tai muuntelijan oikeus on vielä voimassa.

Tekijänoikeuslain 4 §:n 2 momentissa puolestaan säädetään, että jos joku teosta vapaasti muuttaen on saanut aikaan uuden ja itsenäisen teoksen, ei hänen tekijänoikeutensa riipu tekijänoikeudesta alkuperäisteokseen. Komiteanmietinnön 1953:5 mukaan lainkohdassa on taustalla ollut se, että kirjallinen ja taiteellinen luomistyö saa vaikutteita saman alan aikaisemmasta tuotannosta. Teosten yksityiskohdat ovat melkoiselta osalta yhteisomaisuutta ja lainatavaraa ja ne uusiutuvat vain hitaasti. Aikalaiset ja jälkipolvet käyttävät hyväkseen olemassa olevia tyylipiirteitä, aatteita ja taiteellisia vaikutteita ja näillä on hedelmöittävä vaikutus heidän työhönsä. Oikeuskäytännön tehtäväksi jää vetää raja riidanalaisissa tapauksissa vapaan luomisen ja muuntelemisen välillä. Tuomioistuimen on tällöin vapaasti harkittava kaikki asiaan vaikuttavat seikat (komiteanmietintö 1953:5, s. 50).

Sitaatiooikeus

Yksi merkittävä kääntäjänkin oikeutta muotoava tekijänoikeuden rajoitus on tekijänoikeuslain 22 §:n mukainen sitaatti- eli lainausoikeus. Sen mukaan julkistetusta teoksesta on lupa hyvän tavan mukaisesti ottaa lainauksia tarkoituksen edellyttämässä laajuudessa. Jos tietyn teoksen käyttäminen voidaan perustaa tähän pykälään, ei tekijän tai kääntäjän lupaa tarvita.

Tekijänoikeuslain 22 §:ssä tarkoitettu julkistaminen on 8 §:n 1 momentin mukaan tapahtunut, kun teos on luvallisesti saatettu yleisön saataviin. Lainauksen on oltava hyvän tavan mukaista ja laajuudeltaan tarkoituksen edellyttämää. Komiteanmietinnössä 1953:5 todetaan, että lainaukset tehdään tavallisesti asiallisessa yhteydessä varsinaiseen tekstiin, mutta ehdoton vaatimus tämä ei olisi. Sallittua olisi esimerkiksi lainauksen käyttäminen romaanin otsikkolauselmana tai päivälehdessä palstan mietelauseena. Sallittua ei olisi ilman tekijän suostumusta julkaista pelkästään lainauksista tai sävellysten katkelmista muodostettuja kokoelmia. Sallitun lainauksen laajuudesta puolestaan todetaan: "Tästä tuskin voidaankaan antaa yleistä sääntöä, vaan on kysymys kussakin yksityistapauksessa ratkaistava olosuhteiden mukaan, jolloin lähinnä on otettava huomioon lainauksen tarkoitus sekä lainatun osan ja koko teoksen laajuuden välinen suhde." (komiteanmietintö 1953:5, s. 56)

Kansallisen tekijänoikeuslainsäädännön taustalla vaikuttaneen kirjallisten ja taiteellisten teosten suojaamista koskevan Bernin yleissopimuksen (SopS 79/1986) 10 artiklan 1 kappaleen perusteella lainaukset yleisön saataviin laillisesti saatetusta teoksesta ovat sallittuja edellyttäen, että lainaaminen on hyvän tavan mukaista ja että se tehdään vain lainauksen tarkoituksen oikeuttamassa laajuudessa. Sopimuksen kommentaari- ja teoksen mukaan lainauksella voidaan havainnollistaa jotakin asiaa, puolustaa tiettyä näkökantaa tai kuvailla tai kritisoida lainattua teosta. Hyvän tavan mukaisuuden ja oikeutetun laajuuden arviointi on viime kädessä tuomioistuimen asia. Arvioinnissa otetaan huomioon muun muassa lainauksen laajuus suhteessa sekä siihen teokseen, josta lainattiin, että siihen teokseen, johon lainattiin. Huomioon otetaan myös se, missä määrin uusi teos kilpailee "vanhan" teoksen kanssa. Esimerkkinä sallitusta lainaamisesta mainitaan, että historia- tai

kirjallisuusaiheista teosta voidaan havainnollistaa muutamilla lainauksilla. Lainauksia ei saa käyttää ilman asiayhteyttä (Guide to the Berne Convention, s. 58-59).

Suomalaisessa oikeuskirjallisuudessa Kivimäki on katsonut, että siteerauksen tulee, ollakseen oikeutettu, olla apuna henkisessä luomistyössä (Kivimäki 1966, s. 84) Lainauksen laajuuden osalta Haarmannin mukaan voidaan yleisesti todeta, että tieteellisissä teksteissä sallitaan hyvinkin pitkiä sitaatteja. Koska lainaamisen tarkoitus on ratkaiseva, on toisaalta huolehdittava myös siitä, ettei sitaatista tule liian lyhyttä ja siten siteeratusta teoksesta väärän kuvan antavaa (Haarmann 1992, s. 135).

Tekijän moraaliset oikeudet on otettava huomioon myös silloin, kun teoksen käyttäminen rajoitussäännösten nojalla on sallittua. Tekijänoikeuslain 11 §:n 1 momentin mukaan 2 luvun säännöksillä ei rajoiteta tekijälle 3 §:n mukaan kuuluvaa oikeutta laajemmin kuin 25 e §:stä eli rakennusten ja käyttöesineiden muuttamista koskevasta säännöksestä johtuu. Lain 11 §:n 2 momentin mukaan 2 luvussa olevan säännöksen nojalla teosta julkisesti toisinnettaessa on lähde mainittava siinä laajuudessa ja sillä tavoin kuin hyvä tapa vaatii. Hyvä tapa tekijän ja lähdeteoksen mainitsemisessa voi vaihdella aloittain.

Esimerkkinä siteeraamista koskevasta oikeuskäytännöstä voidaan mainita korkeimman oikeuden ratkaisu 1971 II 44. Sen mukaan kirjailijan, joka tarkoituksin saattaa toisesta teoksesta ilmenevä aatteellinen ja yhteiskunnallinen näkemys arvostelun kohteeksi oli lähdeteosta mainitsematta lainannut omaan, uutena ja itsenäisenä pidettävään teokseensa laajahkoja osia mainitusta teoksesta, ei, huomioon ottaen myös teosten kirjallisen lajin erilaisuus, katsottu ottaneen lainauksia laajemmin kuin tarkoitus oli edellyttänyt. Lähdeteoksen mainitsematta jättämistä ei lainaamisen tarkoituksen ja lainausten pääasiallisen käyttötavan vuoksi pidetty hyvän tavan vastaisena eikä lainaamista muutoinkaan lähdeteoksen tekijän tekijänoikeutta loukkaavana.

Arvioitaessa sitaattioikeuden sallittavuutta ja rajoja on luonnollisesti ensiksi tarkasteltava sitä, onko siteerauksen kohde suojattu teos tai käännös. Jos kohde ei ylitä teostasoa, sen käyttämisellä ei ole tekijänoikeudellisia rajoituksia. Jos kysymyksessä on suojattu teos tai käännös, kysymys siteeraamisoikeudesta harkitaan edellä selostettujen tekijänoikeuslain säännösten mukaan.

Vastaukset hakijan esittämiin kysymyksiin

1. Yleisradio

Kirjallisen teoksen kääntäjän luvan tarpeellisuus tekijänoikeudella suojatun käännöksen käyttämiseen radio-ohjelmassa riippuu kirjallisen teoksen/käännöksen ja radio-ohjelman keskinäisestä suhteesta. Jos käännöstä käytetään sitaatinomaisesti tai tekijänoikeuslain 4 §:n 2 momentin tarkoittamalla tavalla vapaasti muunnellen omana teoksenaan pidettävässä ohjelmassa, kääntäjän lupaa ei tarvita. Jos taas kyseessä on kirjallisen teoksen ja käännöksen "pelkkä" muuttaminen (sovittaminen) radiokuunnelmaksi, muuttajaa pidetään muuntelijana, jolla on kääntäjän kanssa rinnakkainen oikeus teokseen. Tällöin muuttamiseen tarvitaan kääntäjän lupa. Tekijänoikeusneuvosto ei ota kantaa siihen, olisiko nimenomaan "Aste, Maa ja Tähti" -ohjelman

osalta tarvittu kääntäjän lupa. Hakija ei ole sitä lausuntopyyntönsä kysynyt, eikä kyseessä olevaa radio-ohjelmaa ole toimitettu tekijänoikeusneuvostolle asian arvioimiseksi.

Kun kyse on radio-ohjelmasta, ohjelman valmistaminen ja sen saattaminen yleisön saataviin kytkeytyvät toisiinsa. Kirjallisen teoksen ja sen käännöksen lähettämisen osalta tekijänoikeusneuvosto viittaa tekijänoikeuslain 25 f §:ään, jossa säädetään radio- ja televisiolähetyksiin sisältyvien teosten osalta niin sanotusta sopimuslisenssistä.

Kääntäjä on mainittava tekijänoikeuslain 3 ja 11 §:n mukaisesti, kun käännöksestä valmistetaan kappale, kun se kokonaan tai osittain saatetaan yleisön saataviin tai kun se toisinnetaan julkisesti tekijänoikeuslain 2 luvun säännöksen nojalla. Hyvä tapa ei edellyttäne kääntäjän, ja muiden lähdetietojen, mainitsemista itse radiokuunnelmassa. Kääntäjä on kuitenkin mainittava radiokuunnelman yhteydessä.

Tekijänoikeuslain 7 luku, eli 56-62 §, sisältää säännökset tekijänoikeuden loukkaamisesta aiheutuvista rangaistuksista ja korvausvelvollisuudesta. Lain 56 § viittaa tekijänoikeusrikoksen osalta rikoslain 49 luvun 1 §:ään. Tekijänoikeuslain 56 a § sisältää säännöksen tekijänoikeusrikkomuksesta, josta seuraamuksena on sakkorangaistus. Tekijänoikeuslain 57 § sisältää säännökset korvausvelvollisuudesta. Sen perusteella on mahdollista määrätä suoritettavaksi kohtuullinen hyvitys, korvaus menetyksestä, kärsimyksestä tai korvaus muusta haitasta. Tekijänoikeuslain 58 ja 59 § puolestaan liittyvät hävittämiseen tai muuhun vastaavaan turvaamistoimen kaltaiseen toimenpiteeseen tekijänoikeuden loukkaamisen yhteydessä.

2. Yliopistopaino

Tekijänoikeudellisesti hyvänä pidettävä tapa edellyttää kääntäjän yksilöimistä jossakin kohden B:n ja C:n teoksia. Se, että siteerataan useiden kääntäjien käännöksiä, puoltaisi kunkin kääntäjän mainitsemista selvyuden vuoksi välittömästi kunkin sitaatin yhteydessä. Ottaen kuitenkin huomioon sitaattien runsaus, hyvä tapa ei tässä tapauksessa edellyttäne kääntäjän mainitsemista kunkin sitaatin yhteydessä. Riittää, että kukin kääntäjä ilmoitetaan lähde- tai kirjallisuusluettelossa siten, että merkinnän perusteella voidaan tietty sitaatti yhdistää juuri sen kääntäjään.

Oikeudenloukkauksien mahdollisten seuraamuksien osalta tekijänoikeusneuvosto viittaa radio-ohjelmaan liittyvän 1 kohdan yhteydessä mahdollisista seuraamuksista todettuun.

B:n teoksessa varsinaisia tekstisivuja on runsaat 130. Hakijan mukaan hakijan käännöksistä on otettu 17 sitaattia, jotka ovat enimmäkseen lyhyitä. Pisin on noin puolitoista sivua. Hakijalta otettujen lainausten pituus on hakijan mukaan yhteensä noin viisi ja puoli sivua. Hakijan käännökset ovat käsittäneet noin 1 200 sivua.

Hakijan toimittamasta aineistosta ilmenee, että hakijan kääntämä Platonin Valtio, jonka käännösten käyttämiseen hakija B:n teoksessa viittaa, muodostaa yhden kokonaisen osan Platonin teokset käsittävässä julkaisusarjassa. Esimerkiksi Valtio-teoksen osalta voitaneen todeta, ettei B:n käyttämiä sitaatteja ole suhteessa Valtio-teokseen ja sen käännökseen laajalti. Suhteessa B:n omaan

teokseen hakijalta otettuja lainauksia on runsaahkosti, ja ne, Platonin tuotannon käännoöksinä, ovat sinänsä keskeisessä asemassa B:n teoksessa. Toisaalta on luonnollista, että kirjoitettaessa Platonin filosofiasta esityksessä käytetään esimerkkeinä Platonin tekstejä. Hakijan toimittamasta B:n teoksen katkelmasta ilmenee, että sitaatteja on otettu eri puolilta siteerattavaa teosta. B:n teoksessa peräkkäin olevat siteeraukset ovat usein myös eri teoksista otettuja. Siteeraukset ovat asiallisessa yhteydessä B:n tekstiin ja toteuttavat, havainnollistaessaan B:n omana pidettävää esitystä Platonista, niin sanottua vetoamisfunktiota. Lainaukset eivät B:n teoksessa saa havainnollistamista keskeisempää tai itsenäisempää asemaa. Sitaattien tarkoituksen edellyttämää laajuutta arvioitaessa on otettava huomioon myös käännetyn tekstin ominaispiirteet, esimerkiksi tekstin dialogiluonne. Hakijalta otettuja lainauksia, huolimatta niiden yhteenlasketusta laajuudesta B:n teoksessa, on pidettävä sallittuna tekijänoikeuslain 22 §:n nojalla ilman kääntäjän lupaa ja mahdollisesti muutoin oikeutensa käyttämisestä edellyttämää korvausta.

C:n osalta tekijänoikeusneuvostolla ei ole riidatonta selvitystä siitä, mikä osa C:n teoksessa on ollut hakijan kääntämiä tekstejä ja mikä osa mahdollisesti C:n itse kääntämää. Hakijan luvan edellyttämistä koskevan kysymyksen osalta tekijänoikeusneuvosto viittaa siten edellä mainittuihin harkinnassa huomioon otettaviin seikkoihin.